

„A TUDOMÁNY RÓZSAVIRÁNYA.”

— Egy párszi vallástan. —

I.

Ez a czime egy kis könyvnek, mely Vámbéry Ármin tanár ur birtokában van, s mely a mily ismert lehet Indiában, a hol mint magából a szövegből kiderül, iskolai kézi könyvnek használják, ép oly ismeretlen Európában, a hol tán épen igénytelensége miatt senki sem ismertette eddig. Pedig azt hiszem, megérdemli, hogy valaki behatóbban foglalkozzék vele, nemcsak azért, mert megtudjuk belőle röviden, mit tudnak a párszik vallásuk alapítójának életéről, működéséről, megtudjuk tanait, a vallás történetét, erkölcsstanát — a mit ugyan már sokszor tudományosabban,¹⁾ de ép azért tán nem annyira hiven a nép hitéhez,

¹⁾ Anquetil du Perron óta, ki a Zoroaster vallásával foglalkozó tudomány megalapítója, sokan foglalkoztak e rejtélyes látnokkal s szent könyveivel minden lehető irányban; Burnouf, Thonnelier, Pietraszewski, — kinek helytelen nézeteit l. *Journal asiatique* V. série tome 9. (1857) 291–292. l. — Olshausen, Haug legkiválóbb alakjai az óbaktirai philológiának; különösen Spiegel nagy érdemeket szerzett magának e tanulmányok körül. Angol-Indiában egy társaság alakult a Zoroaster vallásában való kutatásra, Zartoshti din ni khól karnârî mandlî, Society for making researches into the Zoroastrian religion, l. *Ztschr. d. DMG.* XXIV. köt. értesítője XIV. lapján. Ime néhány kisebb munka, mely az említett szerzők nagy műveinek mintegy kiegészítésére szolgál. Pastoret, *Zoroastre, Confucius et Mahomet comparés avec le tableau de leurs dogmes* (2. éd. Paris 1788); Rhode, *die heil. Sage und das gesammte Religionssystem d. alten Baktrer, Meder u. Perser od. d. Zendvolkes* (Frankfurt a. M. 1820); C. P. Fiele, *De Godsdienst van Zarathustra van haar outstaan in Baktrie tot den val van het Oud-Perzische Rijk*, Haarlem 1864. H. G. Briggs, *The Parsis or modern Zerdushtians* (Edinburgh 1852). A. Gladisch, *Herakleitos u. Zoroaster, eine histor. Untersuchung* (Leipzig, 1859.) J. Ménant, *Zoroastre, essai sur la philosophie de la Perse* (Paris 1857.) On the Avesta and the Zend and Pahlavi lang. by Prof. Spiegel in a letter to the Rev. J. Murray Mitchell (*Journal of the Bombay Branch of the As. Soc.* V. 1856. 492–6. l.) On the Avesta or the sacred scriptures of the Zoroastrian Religion by W. D. Whitney (*Journal of the Amer. Or. Soc.* V. 337–383. l.) — Magok a párszik is dicséretre méltó érdeklődéssel foglalkoznak vallásukkal s a hozzá tartozó tudományokkal; Bombayban 1866–1869. folyóirat létezett: Zartoshti-abhyâsa, (l. *Ztschr. d. DMG.* XXIV. k. értesítője XIV. l. és Haug, *Essay on Pahlavi* 79. l. kiadta Khursédjî Rustemjî â ma) Sorâbji Shâpurji, Zartoshti loko nâm dharm pushtako (a sz. könyvekről, a nyelvről s korukról való értekezés, gudserâti nyelven) Bombay 1858; Dosabhoj Framjee, *The Parsees: their history, manners, customs and religion* (London 1858) Irân deh-nâ rehenâra garib Zarathostioni halat etc. (a Perziában lakó őrmény zertusziak állapotának javításáról; gudserâtiban)

a regékhez, megírtak, — hanem leginkább azért, mert a könyv *iskolai használatra* készült s így mélyebben enged a párszik tanító rendszerébe pillantanunk; s itt ugyancsak különös dolgokat látunk!

A kérdéses könyvecske, melyet a párszi vallás miniature-encyclopaediájának lehetne nevezni, mert mint látni fogjuk, három részben a vallás-alapító Zoroaster életét, vallási dogmáit s erkölcsstanát adja elő, kis nyolczadrét kiadás, 120 elég gondosan lithographirozott lapra terjed, minden művészet nélkül való naszta'liqban. (A naszta'liq úgy látszik a neszchî és ta'liq írásfajból van összetéve; l. Journal asiatique III. série, tome 8 (1839) 525 l. jegyz.) A papir szennyos fehér; minden lap kettős vonallal van bekerítve, az 1. lap mint címlap, a 2. mint a munkába való bevezetés, az 51. és 86. mint új szakaszok kezdete kevésbé diszes rajzzal van ellátva. A versek, melyek közül methnevî, ferd, qit'â, beit és *gulsen-i râz* fordul elő, rendszeren alul, felül és a párvers közepén szintén kettős vonallal vannak bekerítve.¹⁾ A jobboldalon levő (azaz páros számu) lapok alján a bekerítő vonalon tul apró betűvel rendszeren oda van írva a következő lap kezdő szava: oly szokás ez, mely régibb europai nyomtatványokon is divatozott. Az ívszám nincs megjelölve. Rövid megjegyzés pl. egyes szók magyarázata, az illető szó alatt apró betűvel van írva; a legnagyobb glossa a 69. lapon van, keleti szokás szerint a lap felső s oldalt eső szélén rézsutt menő apró betűs sorokban; kisebb jegyzetek vannak a 37., 90., 100. és 108. lapon. A könyvecske europai mód szerint van bekötve, vöröses-barna bőrbe keskeny arany czifrázatokkal.

Nyelvezete a közönségesnél tisztább perzsa; nincs benne tulságosan sok arab szó, ellenkezőleg másutt ritkán

Bombay 1864; Kh. R. Kâmâ, Bhâshâno Zaratoshti dharm ne lagti bâbado upar (a Z. vallásáról való fölolvadások; gudserâtban) Bombay 1865. — E vallásról s híveiről Vámbéry is fölvilágosítást ad Perzsia néprajzi vázlatában. Vándorlásaim és élményeim Persiában 30. l. — Typographikus tekintetek miatt az arab-perzsa betűrendet a magyar, német, francia és angol betűrendből így rendeztem: a, â, e, i, u, b, p, t, th (angolosan) ds és es (magyarosan) h, ch (német), d, z, r, z, zs, sz és s (magyar) ç (francia) d, t, f, g, f, q, k, g, l, m, n, v, û, h, j, î.

¹⁾ A ki az írást vonalokkal beszegi, az a dsedvel kes; a ki az írás hibás részét elmetezi s ügyesen más papírt told bele, az a tarrâh; a ki a beírt szöveget lemetezi, más többnyire színes papírt told oda s a toldás helyét vonalozással eltakarja, az a vacçâl; l. Flügel, Die ar. pers. u. türk. Hdschr. II. 386—387. j. jegyz.

előforduló jó perzsa szókat használ a szerző, pl. a 4. l. berchi, kevés, csekély; enderez, tanács, intés, akarat, rendelet; 5. l. ch'âbgûji, álmofejtő; achtersinász, csillagjós; 6. l. nîrû, hatalom; pâdâs, jutalom; tenûmendî, erő; sumârendeh achter, csillagjós; 9. l. gehvâreh, bölcső; jâzîden, nyujtani, ásítani, óhajtani, nőni; 11. l. revân, lélek; pej hem, egymás után; 15. l. besîb, lefelé; 19. l. pûr, fiu (itt azonban a természet három országaról mondja a szerző: ja'nî kânî, u ruszteni u dsânver; az elsővel szorosán összefügg: kân, banya, kenden, ásni; a második: az a mi nő; azaz az infinitivus el van látva já-i lijâqettel, olyforma módosítással, hogy nem *teendőt* jelent, hanem *lehetőséget*; v. ö. Fleischer, Gram. d. lebenden pers. Sprache, 47. §. Wahrmund, Handbuch d. neu-pers. Spr. I. 187. l. és ehhez pótlék a XIX. lapon.) 28. l. pûd, fonat, szövés; 31. l. minû, paradicsom, l. Vullers, Fragmente 49. és 66. l. jegyz. 32. l. szipesz, azután, nyilván keményebb kiejtéssel ebből; zi (ze) pesz eh. ez pesz; 35. l. âmjg, igazság (a szó alatt: haqîqat); 39 l. teneh, fa törzse; 46. l. tûdeh, halmaz, rakás; 48. l. pedrûd, isten hozzád; hirâszîden, félni; 51. l. menis, természet, lelki állapot; v. ö. ehhez a görög *μαν, μνα, μεν* gyököt, l. Curtius, Grundzüge der griechischen Etymologie (3. kiad. Leipzig 1869.) 99., 291. 548. l. sok származékát: *μῆνις, μῆνιμα, μνίω, μένος, μενεαίνω, μέμονα, μυνήσσω, μνάομαι, μνήμα, μνημοσύνη* stb. s a latinban: moneo, meminî stb. A perzsában gyöke szintén *men*, a képző *is* (v. ö. kunis, bechsis, ârâjis, pûsis stb.) értelme: der Sinn, Wahrmund Hdb. I. 189. l.; a pârsziban: manesn. Azonban Wahrmund Hdb. I. 165. l. a Sâh-nâmeh e verse; ze jezdân u ez *menis* nifrîn bûd, így van fordítva: von Gott und Menschen war er verflucht; — itt tehát a német megfelelő gyök is fel van tüntetve.¹⁾

Sőt tovább is megy a szerző, és olyan régi perzsa (pârszî, pehlevî, óbaktirai?) szókat alkalmaz művében, hogy

¹⁾ Ztschr. d. DMG. IX. 179. l. szerint a pârszî imák neve manthra: a sz. iratok: manthrô-epentô; az indiaiban van mantra, töve *man*, gondolni; manu, manuja. mânuseha, v. ö. német Mensch; *μάντις* is e szerint ide tartozik s nem *μαίρωμαι*-hoz! V. ö. Ztschr. d. DMG. XVI. 93. l. XXV. 82. l. Chodzkievicz, Un vers d'Aristophane 38. s köv. l. Dr. A. Boltz, Die Sprache u. ihr Leben 143 l. Spiegel, Die altpers. Keilinschriften 212. l. man: gondolni, vélni; a huzvâreshben manitann (huzvâres, zevâres, uzvâres vagy Journal asiatique VI. série, tome 7. (1866.) 436. és 443. l. szerint helyesebben huzûres: nem nyelv, hanem a pehleviben támadt sajátosság irásmód; l. Haug, Essay on the Pahlavi lang. 33–43. l. Ztschr. d. DMG. XXII. 329. s köv. l. Wahrmund, Hdb. d. neupers. Spr. I. 4. l.) a pârsziban minîden. V. ö. Spiegel, id. műve 150. l. Haug, Essay, 112, 116. l. turáni eredetűnek tartja a perzsa *is*, a pehlevî *an, ani, anu* képzőt.

maga sem hiszi, hogy olvasói meg fogják érteni, azért a sor alatt vagy újabb perzsa vagy arab szóval magyarázza meg azokat; pl. a 17. l. árisi alatt van ma'nâ, azonban Johnson szótárában e perzsa szóról az van: true, real, significant; csem szintén ma'nâval van magyarázva s azt is jelenti; 19. l. kenûneh alatt ez van irva: hâl, azaz arabul: állapot, a jelen idő; épen úgy függ ezzel össze hâlan, hâlâ, mint a megfelelő perzsa főnévvel ez az időhatározó: eknûn, kenûn, most (Hammer, Redekünste 360. l. jegyz. a német nun-nal hasonlítja össze); 52. l. ferûzeh az arab çifâ, minőség, leírás, jelvény, szóval van magyarázva; 53. l. chehi a perzsa âferînnel van magyarázva (v. ö. Wahrmund Hdb. I. 171. l.); 56. l. echsidsân magyarázata: csehâr 'unçur, a négy elem; ugyane szó azután többféle alakban fordul elő, de mindig alatta van a magyarázat: 56. l. echsidszîtân azaz 'unçurszîtân, echsidsîten azaz: 'unçurî beden; 61. l. bîmer âbâd azaz: bîsumâr durûd, számtalan hála, dicséret; 63. l. revâjî azaz çâhirî, a látszat, a külső.

Műve 3. részében, a 87. s köv. l. úgy látszik az a cél lebegett a szerző előtt, hogy tanítványai az arab nyelv alakjaival is megismerkedjenek, mert míg az előbbi lapokon gyakran a szöveg arab szavát perzsával magyarázta (pl. a 11. l. a. kijâszet alatt van zîrekî), addig a 3. részben sokkal több arab szó és sokféle alak fordul elő, a sor alatt magyarázva, néha származtatva, pl. 87. l. hiçânâ, alatta usztuvârî, erő; aqvât alatt: quvvethâ; mâ lâ budd va iqtinâ' mâ juhtâds alatt ez a magyarázat: âncsih lâ budd eszt tehçîl kerden-i âncsih ihtijâds eszt, azaz: az, a mi szükséges és megszerzése annak, a mi szükséges; 88. l. fi'nâ alatt: zîrekî, eszesség; infâq alatt: herds kerden, kiadás; mu'ânaszâ alatt: mu' niszi kerden, benső barátság kötése; 89. l. ma'lûl alatt: 'illet jâfteh, okadatolt, észre tért; mucha/abâ alatt: bâ keszi szuchun guften, valakivel beszélni; 90. l. 'użamâ' va szufahâ' alatt: buzurgân nâ dânn, a nagyok és ostobák.

A szövegben sok olyan van, a mit a gebrî dialektus az óperzsából megtartott, s a mit most már csak ebben a tájszólásban lehet megtalálni, pl. 5. l. csûn rûz-i csehârum nezd-i achtersinâsz sud, midõn negyednap a csillagjóshoz ment; a suden ígét ilyen eredeti értelmében ritkán találjuk a mai perzsában. ¹⁾ A 6. l. van: kemer bendend (t. i.

¹⁾ Pl. Esref költõ çefernâmelh ezimû Nagy Sándor kalandjairól szóló művében:

merâ meil-i dil szûji kermân sudeneszt
vezân râ'i iqtâchr u jûnnân sudeneszt,

emmâ nuchuszt bepaigâr-i û kemer bendend, azaz: de előbb megrontására törnek, vele harcolnak; harczolni, harczra készülni helyett: körülövezni l. II. XI. 15. XXIII. 685. 710. Od. XVIII. 30. XXIV. 89. Ztschr. d. DMG. IX. 100. l. kemer beszten, die Lenden zur Arbeit, zum Dienste gürten, daher dienstbereit sein. U. o. 803. l. Vullers Lex. II. 1249. l. e kifejezés is: mijân beszten v. berbeszten, valamihez fogni, készülni. — A 17. és 36. l. van. permûd, e h. fermûd; az 57. l. mîpermâjed e h. mîfermâjed; a gebrî táj-szólásban kiválóan gyakran fordul elő a *p* az *f* helyett. A 21. l. chosrû király értelmében van véve, a mi szintén a gebrî sajátsága; 57. l. ebâ van e h. bâ val-vel, a mi szokatlan az egészen ujerzsában (Wahrmund Hdb. I. 162. l. bâ mellett ebâ, fâ, vâ s a pârszí avâ van említve; rendesen csak bât említenek a nyelvtanok, l. Fleischer Gram. 104. §. Bleeck, A concise grammar 58. l.)

Másrészt meg helylyel-közel nagyon kevés gondot fordít a szerző a helyes perzsaságra; ismertetésem folyamában fogok az illető helyekre rámutatni. Itt csak a helyesírásbeli sajátságokra akarok figyelmeztetni: 29. l. csi-bûd e h. csih bûd; 31. l. hemûrâ e h. hem ûrâ; 32. l. behemreszîdend e h. behem reszîdend; 50. l. ejdsuvân e h. ej dsuvân; 53. l. âjendeh szóban a *j* fölé hemzeht tesz, holott ott nincs helye; revâmbud e h. revânbud, össze levén téve ez a szó revân- és bud-ból; 63. l. revâjî szóban az első jâ fölött hemzeh van, s mégis megtartotta pontjait, a mi ellenkezik az arab-perzsa helyesírással (l. Wahrmund Hdb. I. 13. l.)

A 120. lapon megtudjuk a könyv nyomtatásának idejét; a szokásos, lefelé rövidülő sorokból álló befejezés ugyanis így hangzik:

Tammat va 'szszalâm

tamma' lkitâb bi'auni 'lmaliki 'lvahhâb

fî jaûmi âbân dehum-iurdibihist mâh-iszeneh-i 1227 jezde-girdijeh

Szivem vágya, hogy Kermânba menjek,

S onnan szándékom Iqtachrba és Görögországba menni; s tovább:

vez ândsâ szûji pârsz âvurd rôjî

zi kermân be-igtachr sud nâmdûjî,

onnan Pârsz felé fordította arezát, Kermânból Iqtachrba ment a hírkereső. L. idézve Ouseley, Travels II. 391. l. Az óperzsában siyu: menni, óbkt. shu; a pârsziban még mindig ez az értelme. Firdûszínál gyakran, l. Spiegel, Die altpers. Keilinschriften 220. l. Az örmény ékiratokban siubi: menni; a kurd tájszólásokban csue. vagy suen; l. Zeitschr. d. D. M. G. XXXI. 423. l.

mu'âbiq bâ rûz-i pânzdehum-i sahr-i çafar-i
szeneh-i 1274 hidsrijjeh der ma/bâ'-i
heideri szemt-i

terszím

jâft;

a Jezdegird aerája 630-ban Kr. u. kezdődött; az adott év tehát e szerint és a hidsreh említett éve szerint 1857 — ¹⁾; az urdibihist (helyesebben urdi bihist) a perzsa naptár 2. hónapja, megfelel a mi aprilünknek; a Zoroaster vallásában az egyik amsâszpend (óbkt. amesha-çpenta) neve volt Ashavahista s ebből lett ez a hónapnév; jelentménye: az igen tiszta. Az âbân szó után fölösleges már a számnév, mert tudjuk, hogy minden hó 10. napját âbânnak nevezik. ²⁾ Ezen kívül a 8. hónap, vagyis a mi októberünk âbânnak neveztetik. A szeneh szó fölött apró számjegyekben van kifejezve az évszám; a dehum és pânzdehum fölött szintén ott van az illető szám. Az első azaz a czímlapon, mely már megvan számozva, a következők olvashatók:

Huva 'lmušta'ân

hazâ riszâleh almauszûm begulsen-i
ferheng ez taçnîf-i Keichoszrû

Bin Kâvûsz

pârsî

csâp-i Bambe'i.

¹⁾ A hidsreh 1274. éve 1857. évi augusztus 22-én kezdődött; mivel ez az aera IV. Jezdegirdről neveztetik, ki csak 632-ben kezdett uralkodni, sajátos, hogy mégis 630-tól számítják kezdetét. A Journal asiatique V. Série, tome 9. (1857.) 256. l. szerint az arab írók 632-től számítják a pârszi szânét (perzsa, pârszi évet), de az indiai pârszík már 630-ban kezdik s azt találjuk, hogy könyvecskénk szerzője is így számított. Ez aeráról l. Flügel, Die arab. pers. u. türk. Hdschr. II. 496. l. Kh. R. Kâma, Jajdajardi tarikh (a jezdegirdi aera) Bombay 1870. Haug, Essay on the Pahlavi language 80. l. szintén említi Jadsakart, Jazdakirt, Jazdagird aeráját. A Journal asiatique III. série, tome 2. (1836.) 311. l. szerint Jezedsird (és hibásan Jezzegird) ehhez vonható: ízed kerdeh, a miben már az utolsó tagnak is van értelme. — Zoroaster aeráját is használják a pârszík, s ez szerintők Kr. e. 390-ben kezdődött. Másféle időszámításról, melynek kezdete a Kr. u. való 7. századba esik, l. Haug Essay on the Pahlavi lang. 9. l.

²⁾ Spiegel, Avesta, d. heil. Schriften d. Parsen II. köt. XCVIII. l. a hónapokról szól; a köv. l. a napok neveit sorolja föl: 1. ormazd, 2. bahman, 3. ardebihist, 4. sahrévar, 5. çpandârmat, 5. chordâd, 7. amardâd, 8. dai pâ âdar, 9. âdar, 10. âbân, 11. qarséd, 12. mâh, 13. tîr, 14. gos, 15. dai pâ mihr, 16. mihr, 17. çros, 18. rasn, 19. farvardîn, 20. bahrâm, 21. râm, 22. bâd, 23. dai pâ dîn, 24. dîn, 26. asesing, 26. açtâd, 27. açmân, 28. zamyâd, 29. mahreçpand, 30. anérân. — Hetekre ugyan nem volt a hónap felosztva, hanem a dai pâ kifejezés a hó 8. 15. és 23. napján mégis mutat valami fölosztásra. Ztschr. d. D. M. G. XIII. 420. s köv. l. a perzsa és kappadociai hónapokról.

Látjuk, hogy a könyvecske Bombayban, az indiai pârszik főszékhelyén nyomatott.

A 2. lapon a baszmalah természetesen eltér muszlim szerzőkétől: Benâm-i ized-i bechsâjisger mihrbân dâdger, a megbocsátó, kegyelmes, szeretetteljes, igazságos Isten nevében. Az 51. lapon ugyanez a mondat, mint a Meh âbâd könyvének 2. verse szerepel. A kitâb-i 'ulamâ-i iszlâm (az iszlâm tudósainak könyve) című nagyhirű pârszî értekezésnek is ez a kezdete; 1. *Fragmens relatifs à la religion de Zoroastre* 1. 1. Vullers, *Fragm. über d. Religion d. Zoroaster* 43. 1. Onseley, *Travels* II. 270. 1. A szerző azután bekezdésében keleti művekben szokásos dagálylyal elmondja az ember elégtelen voltát az Istennel szemben; az ész, fölfogás és találgatás útján senki sem foghatja föl az Istent, csak az maga: beit

nîszt ez râh-i 'aql u fehm u qijâsz

dsuz chudâ dîgerî chudâjî sinâsz.

Azután hálát ad az Istennek, hogy a világot s az embert teremtetete, az utóbbit értelemmel s annak bámulatra ragadó kifejezőjével, a beszéddel fölruházta s különösen hogy set Behment (B. *ő méltóságát* mintegy), a nagy profétát adta a világnak, s hogy folyton támasztott az emberek közt látnokokat, kik az eltévedteket az erény útjára vissza vezessék. Isten áldása mindnyájokra, salât allâh 'ala 'ladsma'in!

Azután »tisztá határtalan hálát és számtalan dicséretet mond a törvény székhelye királyának. (sâhensâh) és a ritus ege napjának, az értelmiség gyeplőtartójának, az Isten választott kitünőjének, a fölséges profétának« *Zerâtust mihr Szepentemân Anûseh revânnek*.¹⁾ A mihr alatt vonatkozást kell látnunk a napra; Anûseh revân nagyon különösen van írva, inkább arabosan; perzsa alakja, a mint a szászânidák 22. uralkodóját hitták, Nûsîrvân s Eastwick Gulisztân-kiadásához való szótár szerint (116. l.) ebből van összetéve: nûsîn, édes és revân, lélek v. élet; azt hiszem, itt nem lehet szó e királyról, hanem neve jelentményénél fogva Zoroasternek adatott. Zoroaster (óbkt. Zarathustra) neve az ujperzsában ily alakokban fordul elő: Zertust (így rendesen könyvecskénkben), Zerduszt, Zerdust, Zerd-

¹⁾ Masz'ûdî, Murûds uzzahab I. fol. 111. r. et v. (most már kiadva Barbier de Meynard és Pavet de Courteille által) Zarâduszt Bin Aszbatamân-nevezi; 1. *Journal asiatique* III. série, tome 2. (1836.) 131. l. jegyz. Onseley, *Travels* I. 114. s. köv. 1. szerint perzsa írók így írják e nevet: Zeretust, Zeredust. Zeredhust, Zertust, Zerâtust; Firdûsznál Zerdehust; az arabul író Tabarî: Zarâduszt (mint Masz'ûdî), Zarduszt; perzsa fordítója: Zerdust.

hust, Zârdust, Zârdhust, Zártust, Zârthust, Zerdudst, Zerâd-hust, Zerâdust, Zerâtust, Zerehtust, Zerehdust. A Szepen-temân név Iszfentemân alakjában is előfordul, (l. Fragmens relatifs à la religion de Z. 6. l.) Vullers, Fragmente 58. l. azt mondja róla, hogy e név tulajdonosa Z. elődje volt. Anquetil du Perron szerint e szó *jelest* jelent s Zoroaster-nek csupán jelzője. Könyvecskénk 7. l. azonban szintén Z. egy őst jelentí e név.

A szerző végre a szokásos ammâ ba'da-val belekezd művébe, s elmondja, hogy e művében (riszâleh; Flügel, Die arab. pers. u. türkischen Handschriften etc. című művében e szót többször Sendschreibennek fordítja) a párszík némely vallási dolgairól való magyarázatok, a hittudósok némely tanácsai s a sz. könyvek némely helyei rövidítve foglaltatnak *a gyermekek számára* (atfâl-i nû âmûz-i pârszî); látjuk tehát, hogy iskolai kézi könyvvvel van dolgunk. A munka czime *Gulsen-i ferheng*, a tudomány rózsa-viránya; s 3 mezőre (csemen) oszlik: 1) Z. megjelenéséről és próféta-sága némely körülménye (der bejân-i zuhûr-i set Zertust peigember ucsendî ez ahvâl-i nubuvvat-i ânhedret); 2) valami a daszâtîrból ¹⁾ s néhány pârszî vallási dogma s parancs előadása (lechtî ez daszâtîr u guzâris-i ba'dî ez 'aqâ'id va ahkâm-i dîn-i pârszîjân); 3) a pârszî hittudósok néhány intelme és tanácsa (der zikr-i berchî ez mau'izeh u pend-i buzurgân-i pârszî gurûh). S Isten a kegyelem osztója (va 'llâh valî attaufiq).

I.

Zertustról (kiről muszlim szokás szerint azt mondja a szerző: çalla 'llâh 'aleihi, áldja meg az Isten) a tudósok azt tartják, hogy Luhrâszp ²⁾ király (sehensâh) idejében élt egy *Pûrûsesz* nevű ember ki Feridûn ³⁾ nemzetségéből származott s mértékletes volt annyira, hogy tehén tején

¹⁾ Mollâ Firûz Bin Kâûsz kiadta és fordította a Daszâtîrt; e tudós pârszîról megemlékezik Ouseley, Travels I. 98. 111. 451. l. Firdûszit utánozva írt egy George-nâneh című hőskölteményt, melyben Kei Kâvûsz III. György angol király, Rusztem Lawrence őrnagy stb. Megjelent 3 kötetben Bombayban 1839. L. Journal asiatique III. série, tome 10. (1840.) 134—5 l.

²⁾ Luhrâszpról l. Mohl, Fragmens 18. l. Maspero, Hist. ancienne 464. l. szerint az óbaktriaiban Aurvat-âcça felel meg neki. Journal as. III. série, tome 7. (1839.) 250. l. Luhrâszf.

³⁾ Feridûnról l. Vullers, Fragm. 113. 119. 122. l. Hölty: Dsjemschid, Feridun, Gustasp, Zoroaster (Hannover, 1829.) Ztschr. d. D. M. G. II. 216—230. l. Die Sage von Feridun in Indien u. Iran, Dr. R. Rothól. Vullers, Läber regum I. 37—128 l.

kivül mást nem evett (udvariasan: bedsuz sár-i gáu *nefer-mûdi*, nem *parancsolt* mást mint tehén tejét; v. ö. Fleischer Gram. 109. l. 2. jegyz. Nicolas, Dialogues persans-français 217. l. a hol az olasz *commandi si servi* kifejezéssel van összehasonlítva; a székeleyeknél: *parancsoljon* leülni, beszélni stb.); neje Degdûjeh szintén Feridûn ivadéka volt; e házaspár lett Zoroaster szülője (u ízed-i mutta 'ál in dú tenrâ çedef-i gûher-i Zerâtust szâcht, s Isten, a ki fõnséges, e kettõt Z. drága gyöngye kagylójává tette). Midõn 5 hónapig teherben volt a nõ, álmodt látott, melynek jelentőségét megtudandó elment egy álmofejtõhöz; ez horoscopját (zâicseh-i âli) megvizsgálva negyed napra ismét magához rendelte. Akkor így szólt: Az éjjel, hogy álmodtál, a gyermek 5 hónapos és 23 napos volt; ha megszületik (bemehd-i hesztî cherâmed, a lét bölcsejébe járul), Zertust lesz a neve; megsemmisíti a vallás ellenségeit, de azok elõbb küzdenek vele s megrontására törnek, de õ végre is Isten segítségével gyõz. Lesz olyan király is, ki a jóság vallását (dîn-i bihî; a vallás követõje: behdîn, l. Spiegel, Avesta II. köt. XXV. 1) nyíltan vallja. A ki hisz Zertustban, azé a paradicsom; a ki elfordul tõle, az a pokolban lakol. A csillagjós fölsohajt, vajha õ élne akkor, mikor Z. mint próféta föllép, hogy neki ajánlhatná lelkét. Végre még a sors könyvérõl, az elmúlt idõk krónikájáról beszél (bâsztân nâneh) s mily tudományt rejt az magában. A nõ elmondja ezeket férjének s ez atyjának, s mindnyájan hálát adnak az Istennek.

Ferverdîn 6-án (der rûz-i hurdâd ízed sesum-i ferverdîn mâh, azaz: a Churdâd v. Chûrdâd genius napján, a mely minden hó hatodika¹⁾ született ('unsuri peiker peðireft, az elemi, anyagi alakot fölvette) Zoroaster Rei városában²⁾

¹⁾ Ferverdîn a perzsa év elsõ hava, megfelel a mi máreziusunknak; v. ö. Wahrmond Hdb. II. 72. l. Nicolas, Dialogues persans-français 182 l. — Chûrdâd egyike az amsászpendedeknek: Haurvatât, az egészség, vagy Neriosengh szanszkrit paraphrasisa szerint: a vizek nemtõje. V. ö. Jacqû I. fej. 2. v. Maspero, Hist. ancienne 466. l. Wollheim, National-Literatur sammtl. Völker d. Orients II. 16. l. Chûrdâd különben még a 3. hónap is, azaz májusunk.

²⁾ Rei, az óperzsában Ragâ, óbkt. Raghâ, Média egy kerülete, l. Spiegel, Die Keilinschriften 215. l. A susianai ékiratokban Rakkan, l. Ztschr. d. D. M. G. XXIV. 48. l. A görögöknél 'Ράγα. Maspero, Hist. ancienne 457. l. Vullers Lex. etymol. Persico-Lat. az r betû alatt. Müller, Beitrage zur Lautlehre d. neupers. Spr. I. 22. l. szerint az arab niszbâ: râzi mutatja, hogy a g, ds, zs, z mint váltakozott. Szerzõnk azt mondja Reirõl: kih eknûn dâr ulmulk-i irân eszt: a mi most Irân fõvárosa; a régi Rhagae romjai csakugyan Teherân mellett vannak. Ouseley, Travels I. köt. VIII. l. Rei: Rages, a city of Media; Quatremère, Hist. des Mongols de la Perse (I. köt. Paris 1837.) jegyzeteiben szintén van szó e városról, l. Journal asiatique III. série. tome 6. (1838.) 588. l. E folyóiratban, tome 11. (1841.) 291. l. jegyz. szerint Reit Hûseng király alapította.

és a mint a világot megpillantotta, nevetett, úgy hogy atyja azt mondta: Ez isteni csoda, mert más, kit asszony szült, sirt; beit:

bedil guft kîn ferreh-i izediszt

dsuz in her kih ez mâder âmed giriszt.¹⁾

Családfáját így irták le a vallástudósok: Zertust, Pûrûseszp, Pitereszp, (másutt Pitereszb), Arûdâszp, Hecsdeszp, Hecsesznûs, Herdersen, Herdâr, Szepentemân a Ferîdun nemzetségből (ez nîzsâd-i sehensâh Ferîdûn). Ztschr. d. DMG. XIII. 402. l. jegyz. szerint Zoroaster 9 öse: Vedest, felső fok: vaêdista, a legbölcsebb.) A hittudós Behrâm (hek-îm ilâhî ferzâneh Behrâm Ibn Ferhâd pârszî) a Sarisztân című művében többféle melléknevét említi, pl. âferîdeh-i evvel, mert észére nézve az első volt; nefsz-i kull, mert minden

¹⁾ Ez a beit mutaqrîb mértékében van írva:

U — — | U — — | U — — | U — —.

Maga a szerző sines tisztában azzal, mily értelmet adjon e szónak: ized. Néhány sorral fölőbb Chûrdâd ized van, azaz ott eredeti értelmében áll: másodrangu genius, a milyen számtalan van a világösszeségben, mindenik valami természeti erőnek, szervezetnek, égi testnek stb. föntartója levén. Öbkt. yazata; l. Spiegel, Eranische Alterthumskunde II. 41—91. l. Maspero, Hist. ancienne 466. l. Mohl, Fragmens 4 l. Vullers, Fragmente 50 l. Journal asiatique III. série, tome 10. (1840.) 325—327. l. — Itt azonban már Isten értelmében van véve; v. ö. Wahrmund, Hdb. d. neupers. Spr. I. 35. l. jezdân alak mint többes van föltüntetve, ebből ized; megvan azonban egyes számú jelentménye; v. ö. l. 182. l. Ztschr. d. D. M. G. XVII. 371—3. l. Das persische Wort Jezdân in den verwandten Sprachen; a szerző, K. Himly a következőket írja. Az osszet Khutsavistân v. khûtsavistan a. m. perzsa chudâjezdân; e kettős szóhoz v. ö. a német Herrgott szót. Az Isten: jezdân hasonlóságán kívül több indogermán hasonlóság van a magyarban, s ha nem is áll Selig Cassel (Magyarische Alterthümer) véleménye, hogy a magyarok régen indogermán nyelvet beszéltek s még a hajdankorban fölcserélték (!) más nyelvcsalád egy tagjával t. i. mostani nyelvökkel: azt következtethetjük, hogy a perzsa szomszédjai voltak. Tán a régi Hyrcania egy népe, *Mâzga*, a magyarok. A magyar: az Isten kifejezéséhez, v. ö. az olasz Iddiot, Spiegel, Die heil. Schriften d. Parsen I. 73. l. Yazata, szkr. yajata a. m. tiszteletreméltó; ized (Spiegel úgy írja: jezd) több. jezdân, most: Isten. Gram. d. Pârsi-sprache 201. l. szintén többesnek mondja; Neriesengh szanszkritül iajdânak fordítja. A pehleviben: yaztân pl. of yazata in the sense of the supreme being, tehát másnak van fordítva, mint Spiegelnél l. Haug Essay on the Pahlavi lang 50. 54. l. — Chodzko, Grammaire persane 116. l. szerint Chudâ ebből lett: chud-â, âmeden ige jelenidejű töve, azaz: a ki magától jön, támadt, keletkezett; vagy mint Pott mondja (Ztschr. d. D. M. G. XIII. 432. l.) chudâ: *adôqan*; azonban Spiegel, Die heil. Schrift. d. Parsen II. 218. l. jegyz. chudâj nem: qadhâta, azaz önmaga által teremtet, hanem talán qa-dâta: saját törvénynyel bírô. V. ö. Ztschr. d. D. M. G. XVII. 59. l. — Sôt a Ztschr. XXIV. 57. l. valaki azt akarja bizonyítani, hogy a török tanri, Isten, szintén ilyenformát jelent: töve tan. esse; tehát tanri: *ö van*, mint a héber יהוה helyes etymológiáját l. Vámbéry, A török-tatár nyelvek etym. szótára 173. l.

emberért szószóló szellem volt ¹⁾; 'aql-i felek-i 'u/ârid. a Mercur egének esze, mert a tudományban jártas volt; nûr-i mûdserred, egyedûli világosság; 'aql-i felek-i qamar, a hold egének esze; rabb ulnau' inszân, az emberi nem ura; rászt gûji, az igazmondó; nûr-i îzedî, az isteni fény; pertau-i haqq, az igaz sugár, s ugyanezért Zertustnak (vagy a szerző szerint Zerâtust, Zerthust, Zerdust, Zerâdust, Zerdhust is neve) is nevezték; úgy látszik ebből, hogy a szerző szintén fényest, ragyogót magyaráz ki e névből, de nem arany fényét, mint a fent említett hely. A párszik és az iszlám tudósai egyetértének abban, hogy Zoroaster próféta volt. A város kormányzója (merzbân v. ö. Hammer, Redekünste 60. l. Zeitschrift für d. Kunde d. Morgenlandes I. 242. l.), egy kéjencz (neve Dûrân Szerûn? Talán szerven ez utóbbi: fejhez hasonló, l. Wahrmund Hdb I. 194. l. vagy egyszerűen hiba e h. szerver. fejedelem, l. Wahrmund. I. 195. l.) ki bûbájosságban is hitt, megtudván, hogy Z. el fogja pusztítani a babonát, oda sietett hozzá s karddal meg akarta ölni (deszt betîg jâzîd, ez ígéhez v. ö. Ztschr. d. DMG. XXVII. 663. l.) azonban *keze elszáradt*. Így tett ő már gyermekkorában csodát; ilyen az is, hogy a tűz körülötte rózsaligetté lett (csûm gulisztân suden-i âtes ber vej; v. ö. Daniel és társai az égő kemenczében, Daniel III. 21.), hogy a marhák s lovak lábai alól kimenekült, hogy a farkasok nem bántották, hogy a bûbajosok cseleit kijátszotta, mint ezek a Zertustnâmeokban s más párszi könyvekben el vannak mondva.²⁾

Pozder Károly.

¹⁾ Az eredetiben: bedîn nâm nâmîs nâmîdend, azaz: e névvel neveztek nevezték nevét; olyan ez, mint a Halotti beszédben a: halalnec halálal holz; v. ö. Szilády Aron. Régi magyar költők tára I. 129. l. Hát halállal kell meghalnom; v. ö. 333. l. — Sârisztân ezenkívül még várost vagy nyári-lakot is jelent; Ouseley, Travels I. 356. l. jegyz.

²⁾ E. B. Eastwick. Life of Zoroaster (Zartusht Námah) published in Dr. Wilson's Parsi Religion, January 1843, Pegambar câheb aco Zartosht nâ jamârânâ ehenvâl mâm. *Mumbai sane 1233 yazdajardi* (Behrâm Zertustnâmehe, perzsából gudserâtiba ford. Desztûr Behrâmdî, Bombay 1864.) A perzsák s arabok Bombayt, melyet közönségesen a portugál *buona bahia*, jó öböl, kifejezésből származtatnak, néha így is írják: Munbai s ebből származtatják: Mamadevy v. Mahamahadeva, a nagy nagy Isten, azaz Siva. L. Ouseley, Travels I. 71. l. jegyz.